

Włodzimierz Rosłonec

Adwokaci w służbie Polskiego Państwa Podziemnego (1939-1945)

Palestra 33/5-7(377-379), 16-34

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Potem adw. S. Szczuka przedstawił swój pogląd na temat procesów w okresie 1945—1955 i zapowiedział opracowanie na następne spotkanie okresu 1968—1988.

Jako ostatni wypowiedział się prezes adw. dr K. Łojewski, charakteryzując zamierzenia NRA w zakresie doprowadzenia do ogólnej rehabilitacji osób represjonowanych w okresie stalinowskim i odczytując projekt uchwały Naczelnej Rady, jaki zgłoszony zostanie na plenarnym posiedzeniu NRA w dniach 25—26 lutego 1989 r.

Przewodniczący zebrania podziękował wszystkim obecnym za uczestnictwo i zapowiedział następne spotkanie na dzień 31 marca br. i wystąpienie na nim adw. S. Szczuki na temat procesów w okresie 1968—1988.

Kazimierz Kalinowski
Henryk Pielniński

WŁODZIMIERZ ROSŁONIEC

ADWOKACI W SŁUŻBIE POLSKIEGO PAŃSTWA PODZIEMNEGO (1939—1945)

Artykuł niniejszy nie wyczerpuje poruszonego w nim tematu. Dotychczasowy stan badań, znaczny zakres zagadnienia i zakresiony rozmiar artykułu stanęły temu na przeszkodzie. Wszelkie zatem uwagi, informacje o zdarzeniach i faktach sprzed prawie pół wieku są nadal bardzo pożądane. Pozwolą na uzupełnienie materiałów już zebranych.

Nadchodziły ostatnie dni września 1939 r. Warszawa, osamotniona i okrażona, bohatercko walczyła z niemieckim najeżdźcą. Mimo licznych szturmów i zniszczeń wywołanych huraganowym ogniem nieprzyjacielskich dział oraz bestialskiego bombardowania żołnierz polski trwał nadal na przedmieściach stolicy, nie odstępując wrogowi ani piędy broniętej ziemi. Również ludność cywilna, wśród której było coraz więcej ofiar, choć skrwawiona i maltretowana, pozbawiona światła i wody, a w dużej mierze i dachu nad głową, była na tyle jeszcze silna psychicznie, aby współuczestniczyć ze swoimi żołnierzami w obronie miasta. Jednakże nadchodzące wiadomości z terenu Polski o zajęciu całego obszaru Państwa przez obce armie zmusiły Radę Obrony Warszawy, na zebraniu odbytym wieczorem 25 września, do określenia możliwości kontynuowania obrony, a w szczególności celowości dalszego

oporu wobec faktu całkowitego osamotnienia, żadnych nadziei na pomoc i ogromu dalszych nieuniknionych strat i zniszczeń, jakie poniosłaby ludność i miasto.

W wyniku odpraw i narad dowódców jednostek wojskowych broniących stolicy i członków Komitetu Wykonawczego Rady Obrony Warszawy, odbytych 26 września, gen. Juliusz Rómmel, dowódca obrony Warszawy, podjął decyzję o rozpoczęciu pertraktacji z Niemcami o honorową kapitulację.

Jeszcze przed podjęciem tej decyzji zgłosił się do gen. Rómmla gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski, meldując gotowość stworzenia konspiracyjnej organizacji wojskowej, której zadaniem byłoby kontynuowanie zbrojnej walki przeciwko okupantom na całym obszarze Państwa Polskiego.

Gen. Rómmel w zasadzie przystał na zgłoszoną przez gen. Tokarzewskiego propozycję. Jednakże wobec nadejścia, w czasie toczącej się rozmowy, wiadomości o wylądowaniu na polu mokotowskim w Warszawie mjra Edmunda Galinąta, wystannika Naczelnego Wodza marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, postanowił ostateczną decyzję podjąć po zapoznaniu się z przywiezionymi rozkazami. Okazało się, że wśród tych rozkazów była i sugestia Naczelnego Wodza zorganizowania dywersji w Kraju. Nad ranem 27 września gen. Rómmel wydał rozkaz gen. Tokarzewskiemu kontynuowania walki z wrogiem na całym obszarze Państwa Polskiego „o utrzymanie niepodległości w całości granic”, udzielając mu odpowiedniego pełnomocnictwa na piśmie.²

Gen. Karaszewicz-Tokarzewski, posługujący się pseudonimami: „Doktor”, „Torwid”, „Stolarski”, natychmiast przystąpił do tworzenia konspiracyjnej organizacji wojskowej pod nazwą „Służba Zwycięstwu Polski”, stając na jej czele.

W myśl statutu, celem organizacji „Służba Zwycięstwu Polski” było:

- 1) podjęcie zdecydowanej i nieustępliwej walki z najeźdźcą, na każdym polu jego działalności w Polsce, wszelkimi środkami do czasu wyzwolenia Polski w granicach sprzed rozpoczęcia wojny;
- 2) zreorganizowanie kadrowych wartości armii i podniesienie jej gotowości moralnej i fizycznej;
- 3) stworzenie powiązanych ze sobą hierarchicznie i współdziałających harmonijnie ośrodków tymczasowej władzy narodowej w Kraju.³

Na stanowisko Szefa Sztabu SZP w drugiej połowie października 1939 r. powołany został płk dypl. Stefan Rowecki (pseudonimy: „Kalina”, „Tur”, „Rakoń”, „Grabica”, „Grot”).

¹ Michał Karaszewicz-Tokarzewski: U podstaw tworzenia Armii Krajowej, Zeszyty Historyczne, Paryż, nr 6 z 1964 r.

² Michał Karaszewicz-Tokarzewski: op. cit.

³ „Armia Krajowa w dokumentach 1939—1945”, Londyn 1970, tom I, str. 31—37

W pierwszym szeregu tworzącego się życia konspiracyjnego Narodu Polskiego stanęli również adwokaci. Wyraz swej patriotycznej postawy adwokatura polska dawała od pierwszego dnia wojny. Wielu adwokatów i aplikantów adwokackich jako oficerowie rezerwy bądź podchorążowie stanęli do walki zbrojnej w szeregach swych macierzystych jednostek wojskowych.

W Dowództwie Obrony Warszawy, u boku gen. Waleriana Czumy, służbę pełnili adwokaci: Władysław Kempfi, Michał Skoczynski Marian Paweł Sokołowski.⁴ Sąd Polowy przy Dowództwie Obrony Warszawy, którego siedzibą stał się budynek pod nr 49 w Al. Ujazdowskich, zorganizowany został przez adwokatów pka Witolda Szulborskiego i ppłka Jana Nowodworskiego. Szefem Służby Sprawiedliwości Dowództwa Obrony Warszawy został adw. Szulborski. Adw. Nowodworski objął funkcję szefa Sądu Polowego Obrony Warszawy. W sądzie tym jako sędziowie zasiadali między innymi adwokaci: Tomasz Kędzierski, Apolinary Kostro, Zdzisław Plewako, Lucjan Rola, Marceli Różyński i Zygmunt Żywult.⁵

Z chwilą powołania do życia w dniu 15 września 1939 r. przez prezydenta Stefana Starzyńskiego Komitetu Obywatelskiego przy Dowództwie Obrony Warszawy w jego składzie znaleźli się adwokaci: Marian Borzęcki, Stanisław Kauzik i Leon Nowodworski. Dziekan Leon Nowodworski przewodniczył Komisji Ogólnej, najważniejszej komisji Komitetu Obywatelskiego. W otoczeniu prezydenta Starzyńskiego działali adwokaci Jan Czerwiakowski i adw. Zofia Szulc.⁶

W pracach Komisariatu Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy brali czynny udział adwokaci: Mieczysław Biłowicki, Adam Dobrowolski, Czesław Jankowski, Stanisław Jezierski, Mieczysław Orlański, Stanisław Peszyński i Władysław Marek Raczkowski.

Jak się okaże, ta patriotyczna i obywatelska postawa adwokatury polskiej we wrześniu 1939 r. będzie jej towarzyszyć przez cały okres wojny i okupacji Kraju.

Gen. Tokarzewski, stojąc na stanowisku legalizmu i prawnej ciągłości naczelných władz państwowych, uznawał Rząd i Naczelnego Wodza działających we Francji. Widział konieczność utworzenia ekspozytury rządu w kraju, która przez oparcie się na przedstawicielstwie politycznym w Kraju byłaby organizacyjnie powiązana z Dowództwem SZP w osobie ustanowionego Komisarza Cywilnego przy Dowódcy Głównym. W tym celu gen. Tokarzewski podjął akcję związania powstałej, konspiracyjnej organi-

⁴ Władysław Kempfi: Przyczynek do publikacji „Palestry” o adwokaturze polskiej i jej stratach w latach 1939—1945, *Palestra* z 1976 r nr 11, str.52.

⁵ Tomasz Kędzierski: Adwokaci-sędziowie Sądu Polowego Obrony Warszawy i współpracownicy jej prezydenta S. Starzyńskiego, *Palestra* z 1979 r. nr 5, str. 81—87.

⁶ Zdzisław Krzemiński, Roman Łyczywek: *Adwokatura warszawska*, Warszawa 1983, część II, str. 214.

zacji wojskowej z głównymi stronnictwami politycznymi, których przedstawiciele zasiadali w Komitecie Obywatelskim Rady Obrony Warszawy w 1939 r.

W jej wyniku powstała Główna Rada Polityczna przy dowództwie „Służba Zwycięstwu Polski”. W skład jej weszli główni przywódcy stronnictw politycznych: Mieczysław Niedziałkowski z ramienia Polskiej Partii Socjalistycznej, Maciej Rataj — Stronnictwa Ludowego, adw. Leon Nowodworski — Stronnictwa Narodowego, prof. Mieczysław Michałowicz — Stronnictwa Demokratycznego, a ponadto Kazimierz Pużak, adw. Stefan Korboński, Zygmunt Zaremba, w późniejszym zaś okresie Tomasz Arciszewski i Józef Niecko.⁷

Tak więc w tym pierwszym konspiracyjnym ciele politycznym znalazło się dwóch adwokatów, którzy odegrali później niepoślednią rolę w życiu Polskiego Państwa Podziemnego. Komisarzem Cywilnym przy Dowódcy Głównym „Służba Zwycięstwu Polski” został Mieczysław Niedziałkowski, a jego zastępcą dziekan Leon Nowodworski. Po powtórny aresztowaniu przez Niemców Mieczysława Niedziałkowskiego stanowisko to zamierzano powierzyć Maciejowi Ratajowi, ale w związku z aresztowaniem w niedługim czasie i Rataja, funkcję Komisarza Cywilnego przy Dowódcy Głównym SZP pełnił dotychczasowy zastępca Niedziałkowskiego — adw. Leon Nowodworski.

Po katastrofie wrześniowej nastąpił powszechny kryzys zaufania społeczeństwa w stosunku do przedwrześniowych władz państwowych, wojskowych i organizacji politycznych. Stał się on przyczyną szukania oparcia i zapewnienia próżni, jaka powstała w życiu politycznym kraju w organizacjach, które przed wybuchem wojny pozostawały w opozycji.

Ten stan utraty zaufania i olbrzymiego krytycyzmu z jednej strony, a wola walki o niepodległość kraju z drugiej sprzyjały licznemu powstawaniu samodzielnych organizacji wojskowych, niejednokrotnie zabarwionych różnymi poglądami społeczno-politycznymi. W końcu 1939 r. liczba takich na ogół małych organizacji sięgnęła kilkudziesięciu. „Służba Zwycięstwu Polski” przeciwstawiała tym tendencjom odśrodkowym dążenie do scalenia walki zbrojnej w kraju w jednej, powszechnej, ogólnonarodowej organizacji wojskowej oraz w jednym ośrodku władzy politycznej i administracyjnej.

Dlatego pod koniec 1939 r. stała się ona największą, najsilniejszą i najlepiej zorganizowaną konspiracyjną organizacją wojskową, posiadającą nie tylko Dowództwo Główne, ale i rozwiniętą niemal na terenie całego Państwa sieć organizacyjną.

W tym czasie we Francji, po sformowaniu rządu i rozpoczęciu prac zmierzających do odbudowy sił zbrojnych, gen. Władysław

⁷ Janina Karasiówna: *Pierwsze półrocze armii podziemnej (SZP—ZWZ). „Niepodległość”, tom I, Londyn 1948.*

Sikorski (pseudonimy: „Strażnica”, „Gazda”) przystąpił do powołania konspiracyjnej organizacji wojskowej w kraju. Niepokoiły go nadchodzące wieści o powstawaniu wojskowego i politycznego podziemia opanowanego, zdaniem jego, przez działaczy sanacji.

Uchwałą z dnia 8 listopada 1939 r. powziętą we Francji Rada Ministrów powołała do życia Komitet Ministrów dla Spraw Kraju. Jego zadaniem miało być czuwanie nad wszystkimi sprawami związanymi z Krajem, z tajnymi wysiłkami Narodu zmierzającymi do wyzwolenia Rzeczypospolitej spod okupacji wroga.

W pięć dni później, tj. 13 listopada, gen. Sikorski wydał zarządzenie w sprawie utworzenia Związku Walki Zbrojnej, ściśle tajnej organizacji wojskowej, której zadaniem byłoby przygotowanie Polaków do walki czynnej z okupantami. Na przewodniczącego Komitetu Ministrów do spraw Kraju desygnowany został gen. Kazimierz Sosnkowski (pseudonimy: „Godziemba”, „Baca”), a w skład Komitetu weszli jako członkowie ministrowie: Aleksander Ładoś, Marian Seyda, Jan Stańczyk i pierwszy zastępca Ministra Spraw Wojskowych gen. Marian Kukiel.⁸ Gen. Sosnkowski został powołany jednocześnie na stanowisko Komendanta Głównego Związku Walki Zbrojnej z siedzibą w Paryżu.

Związek Walki Zbrojnej zastąpił więc stworzoną przez gen. Tokarzewskiego organizację „Służba Zwycięstwu Polski”, przejmując jej całą siatkę organizacyjną. Teren państwa podzielony został na sześć obszarów: Warszawa, Białystok, Kraków, Lwów, Poznań i Toruń. Zostały one podporządkowane dwóm komendantom na terenie okupacji niemieckiej i okupacji terenów zajętych przez wojska sowieckie, przy czym komendantem dla terenu okupacji niemieckiej mianowany został płk Stefan Rowecki, a terenów na wschód od Bugu — gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski, który w drodze do Lwowa, po przekroczeniu Bugu w nocy z 6 na 7 marca 1940 r., został przez tajne służby sowieckie aresztowany.

Przedstawiony podział organizacyjny z siedzibą dowództwa głównego ZWZ w Paryżu nie trwał długo, albowiem klęska Francji w czerwcu 1940 r. przekreśliła nadzieje na rychłe zakończenie wojny, a łączność z Krajem ośrodków dyspozycyjnych Rządu została jeszcze bardziej utrudniona. W tej sytuacji 18 czerwca 1940 r. gen. Sikorski mianował pełnomocnym zastępcą Komendanta Głównego ZWZ na cały Kraj gen. brygady Stefana Roweckiego, awansowanego do tego stopnia jeszcze 3 maja 1940 r. W dwaście dni później po klęsce Francji radio-depeszą z dnia 30.VI.1940 r. (nadeszłą już z Anglii) Komenda Główna ZWZ ustanowiona została w kraju, a jej Komendantem Głównym mianowano gen. Roweckiego.

Akt ten w zasadzie zamykał cykl pracy organizacyjnej tajnej, niepodległościowej organizacji wojskowej. Pozostawało jeszcze do zrealizowania scalenie wszystkich mniejszych organizacji w ra-

⁸ Armia Krajowa w dokumentach 1939—1945, Londyn 1970, tom I, str. 4—5.

mach ZWZ, które ciągnęło się do 1944 r., ale nie zostało zakończone całkowitym podporządkowaniem wszystkich organizacji wojskowych. Po aresztowaniu przez Niemców gen. Roweckiego w dniu 30.VI.1943 r. dowódcą Armii Krajowej został gen. Tadeusz Komorowski, używający pseudonimów „Bór”, „Lawina”, „Prawdzic”, „Korczak”, „Gajowy”, „Znicz”, „Ksawery”.

Tymczasem w lutym 1940 r. w miejsce Głównej Rady Politycznej, działającej przy dowództwie „Służby Zwycięstwu Polski”, z inicjatywy gen. Tokarzewskiego i płka Roweckiego zwołana została konferencja głównych stronnictw politycznych, która doprowadziła w dniu 26 lutego 1940 r. do utworzenia „Politycznego Komitetu Porozumiewawczego”. W skład tego Komitetu weszły: PPS-WRN o kryptonimie „Koło”, reprezentowana przez Kazimierza Pużaka (ps. „Kazimierz Bazylewski”, „Bazyli”), który został przewodniczącym Komitetu, Stronnictwo Ludowe o kryptonimie „Trójkąt”, którego przedstawicielem został adwokat Stefan Korboński (ps. „Nowak”, „Zieliński”, „N”), i Stronnictwo Narodowe o kryptonimie „Kwadrat”, reprezentowane przez adwokata Aleksandra Dębskiego (ps. „Stachurski”). Po aresztowaniu przez Niemców adw. Dębskiego miejsce jego w PKP zajął, również adwokat, Mieczysław Trajdos. W maju 1941 r. podzielił los swojego poprzednika i wkrótce po aresztowaniu został zamordowany. W okresie późniejszym, na jesieni 1940 r., do Politycznego Komitetu Porozumiewawczego weszło Stronnictwo Pracy (kryptonim „Romb”), którego przedstawicielem był Franciszek Kwieciński (ps. „Karwat”, „Frankowski”). W tym ośrodku centralnej dyspozycji w okupowanym Kraju czterech głównych stronnictw dwa spośród nich były zatem reprezentowane przez adwokatów.

Zadaniem Politycznego Komitetu Porozumiewawczego przy ZWZ było przygotowanie wojska i społeczeństwa do zbrojnego wystąpienia i odniesienia zwycięstwa nad wrogiem. Toteż zarówno Rada Główna Polityczna przy dowództwie SZP jak i następnie Polityczny Komitet Porozumiewawczy, którego skład w okresie jego działalności ulegał zmianom, nigdy nie były czynnikiem nadrzędnym: pierwszy nad SZP, drugi zaś nad ZWZ, a później Armią Krajową. Polityczny Komitet Porozumiewawczy działał przy Komendancie Głównym AK w pewnej od niego zależności. Zawsze w czasie wojny czynnik wojskowy zdobywał przewagę nad elementami społeczno-politycznymi. Dawało to konieczną możliwość natychmiastowego podejmowania decyzji i działania. Zwolennikami takiego układu byli i gen. Tokarzewski, i płk Rowecki.

Ten stan nie odpowiadał przedstawicielom rządu i politykom na emigracji z gen. Sikorskim na czele. Gen. Sikorski i jego współpracownicy na obczyźnie konsekwentnie dążyli do całkowitego rozdzielenia kompetencji konspiracyjnych władz wojskowych od spraw administracyjnych, cywilnych i kształtowania dyrektyw politycznych.

Institucja Delegata Rządu powołana została zatem nie u boku organizacji wojskowej, ale jako urząd samodzielny, niezależny, a

nawet mający prawo sprawowania pewnej kontroli nad ZWZ.

16 kwietnia 1940 r. Komitet Ministrów do spraw Kraju powziął uchwałę określającą zasady współpracy Delegata Rządu z ZWZ. Uchwała ta głosiła, że organizacja wojskowa nie będzie prowadzić pracy politycznej, ograniczając się do działalności ideowo-wychowawczej we własnych szeregach, natomiast organizacja porozumiewawcza stronnictw bądź Delegat Rządu zapewnią pomoc organizacji wojskowej w jej pracach w drodze odpowiedniego przygotowania środowisk, objętych wpływami poszczególnych stronnictw, ugrupowań politycznych, społecznych i zawodowych. Do obowiązków Delegata Rządu należeć będzie dopilnowanie, aby wszystkie działające na terenie Kraju organizacje wojskowe zostały podporządkowane jednemu ośrodkowi dyspozycji wojskowej (ZWZ) oraz aby wszelkie akcje wojskowe (łącznie z dywersją i sabotażem) były kierowane przez ZWZ; w sprawach wymagających nagłej decyzji Delegat Rządu udzielać będzie komendantowi wojskowemu odpowiedniego szczebla obowiązujących dyrektyw politycznych, a w ważniejszych sprawach udzieli tych wskazówek po porozumieniu z Politycznym Komitetem Porozumiewawczym bądź z poszczególnymi stronnictwami: rozpoczęcie powstania zbrojnego, powszechnego lub częściowego, wymaga kompetencji komend wojskowych. Delegat Rządu kontroluje wykonanie budżetu ZWZ (AK) w Kraju. On zatwierdza wyroki śmierci, wydane przez sądy organizacji wojskowej, funkcjonujące przy komendach odpowiedniego szczebla.⁹

W połowie czerwca 1940 r. do Kraju przybył emisariusz Rządu płk Jan Skorobohaty-Jakubowski (ps. „Vogiel”, „Jan Kaczmarek”) jako „Tymczasowy Delegat Rządu dla szczególnych zleceń”.

Na posiedzeniu w dniu 3 lipca 1940 r. z udziałem i akceptacją płka Jana Skorobohatego-Jakubowskiego Polityczny Komitet Porozumiewawczy podjął jednomyślną uchwałę o powołaniu tzw. Zbiorowej Delegatury Rządu RP dla Kraju złożonej z czterech osób, a mianowicie z przedstawicieli PPS, SN i SL jako reprezentantów czynnika politycznego oraz Komendanta Głównego ZWZ. W pierwszej połowie września w skład Delegatury Rządu wszedł przedstawiciel czwartego stronnictwa w Rządzie — Stronnictwa Pracy.

Na jesieni 1940 r., wobec niezatwierdzenia organizacji i składu Delegatury przez Rząd oraz ustąpienia z Delegatury przedstawiciela Stronnictwa Narodowego, ponownie funkcję Delegata Rządu — jako Delegata Tymczasowego — objął płk Jan Skorobohaty-Jakubowski.

Rozpoczął się okres budowy Delegatury Rządu w Kraju, która miała stanowić administracyjną władzę podziemną, niezależną od ZWZ i opierającą się w swej pracy na Politycznym Komitecie Porozumiewawczym.

⁹ „Armia Krajowa”, op. cit., tom I, str. 219—220.

Płk Skorobohaty-Jakubowski urząd Delegata Rządu sprawował do 14 grudnia 1940 r., albowiem 3 grudnia 1940 r. na stanowisko Delegata Rządu RP z siedzibą w Warszawie mianowano adwokata Cyryla Ratajskiego, byłego prezydenta Poznania, członka Stronnictwa Pracy, który używał pseudonimów „Wartski”, „Wrzos”, „Górski”.

Tak więc 14 grudnia 1940 r. najwyższe stanowisko państwowe w okupowanym Kraju objął adwokat.

Adw. Ratajski przystąpił z wielką energią do tworzenia zrębów Państwa Podziemnego. W okresie jego urzędowania powstał aparat działania Delegatury. Delegat Rządu zgromadził wokół siebie grono osób spośród działaczy podziemnych — czterech głównych stronnictw politycznych oraz wytrawnych organizatorów na polu administracji i samorządu. Powołał delegatów okręgowych.

W Delegaturze Rządu powstały departamenty, kierujące poszczególnymi dziedzinami administracji państwowej, których zakres prac odpowiadał dawnym ministerstwom.

Kierownictwo dwóch nader ważnych departamentów objęli adwokaci. Departament Sprawiedliwości (kryptonim „Waga”) od lutego 1941 r. kierowany był przez dziekana Leona Nowodworskiego aż do jego śmierci w dniu 26.XII.1941 r. Przez następne lata, do końca istnienia Polskiego Państwa Podziemnego, funkcję dyrektora Departamentu Sprawiedliwości sprawował z wielkim poświęceniem i oddaniem adw. Feliks Zadrowski (ps. „Skupiewski”). Departamentem Informacji i Prasy (kryptonim „Iskra”), mającym szczególne znaczenie dla prowadzonej walki z najeźdźcą, kierował od stycznia 1941 r. aż do końca wojny adw. Stanisław Kauzik (ps. „Modrzewski”, „Dołęga”, „Jezierski”).¹⁰ Dysponował on dobrze zorganizowanym przez siebie aparatem prasowo-informacyjnym na bazie powstałego przedtem „Tajnego Biura Pracy Społecznej”.

W kwietniu 1941 r. na szczególnie odpowiedzialną funkcję pełnomocnika Delegata Rządu do spraw Walki Cywilnej (kryptonim „KWC”) powołany został adw. Stefan Korboński. Człowiek o wielkiej odwadze, świetny organizator, wypełniał powierzone mu zadanie z konsekwencją wielkiego konspiratora.

Wreszcie na czele powołanej Naczelnej Izby Kontroli stanął adw. Stanisław Peszyński, a po jego śmierci w czasie powstania warszawskiego stanowisko to objął Wacław Janiszewski ze Stronnictwa Ludowego.

Również na stanowiskach Delegatów Okręgowych znaleźli się adwokaci. I tak, delegatem okręgowym dla Polesia był adw. Józef Barski (ps. „Ignacy”), członek Stronnictwa Pracy. Z szeregów tego stronnictwa wywodził się adw. Jerzy Lewandowicz, który przez pewien czas w 1942 r. sprawował funkcję Delegata Okręgowego

¹⁰ Stanisław Dołęga-Modrzewski (adw. Stanisław Kauzik): *Polskie Państwo Podziemne*, Londyn 1959, str. 63.

w Katowicach.¹¹ Kierownikiem biura okręgowego Delegata Rządu w Krakowie był działacz Stronnictwa Ludowego adw. Edward Kaleta. Adw. Józef Fabijański sprawował funkcję zastępcy Okręgowego Delegata Rządu dla województwa warszawskiego. W Delegaturze Rządu Okręgu Śląskiego działał Wincenty Spaltenstein, adwokat z Chorzowa, członek Stronnictwa Pracy.¹²

Wielu innych adwokatów bądź aplikantów adwokackich pełniło służbę w cywilnej administracji Podziemnego Państwa. Tak więc adw. Włodzimierz Krzyżankiewicz i apl. adw. Stanisław Smoczkiwicz (pierwszy z nich — działacz Stronnictwa Narodowego, a drugi — członek organizacji niepodległościowej „Ojczyzna”) uczestniczyli w pracach Delegata Rządu dla Ziem Zachodnich.¹³ W połowie 1942 r. obaj zostali aresztowani i zamordowani przez okupanta.

Wśród Delegatów Powiatowych Rządu znalazła się również liczna grupa adwokatów.

I tak funkcję tę sprawowali między innymi: adw. Stanisław Grodziski dla miasta Krakowa, adw. Antoni Kęcki w Brzozowie, adw. Leonard Madej w Tarnobrzegu, apl. adw. Władysław Martynuska w pow. rzeszowskim, adw. Marian Ożóg w pow. krakowskim¹⁴ — wszyscy członkowie Stronnictwa Ludowego. Delegatem Rządu dla pow. łowickiego był adw. Stanisław Fabijański, a pow. warszawskiego — adw. Stanisław Koziółkiewicz.

W czasie powstania warszawskiego, w Obwodzie Śródmieście Rejonowymi Delegatami Rządu byli wyłącznie adwokaci. W Rejonie I — Powiśle funkcję tę pełnił adw. Konrad Sieniewicz (ps. „Sokołowski”, „Konrad”, „Kierski”). Delegatem Rządu w Śródmieściu-Północ był adw. Józef Fabijański (ps. „Brzozowski”), natomiast w Śródmieściu-Południe funkcję tę sprawował adw. Edward Quirini (ps. „inż. Kulesza”), a jego zastępcą był adw. Józef Stopnicki¹⁵ (ps. „Kwiatkowski”, „Sobociński”).

W pracach Departamentu Sprawiedliwości Delegata Rządu na Kraj brali udział między innymi adwokaci Jan Gadomski i Jan Jakub Litauer.

Departamentem Spraw Wewnętrznych (kryptonim „Ład”) po Leopoldzie Rutkowskim (ps. „Trojanowski”, „Muszyński”, „Zawadzki”) i Kazimierzu Bagińskim (ps. „Dąbrowski”) od październi-

¹¹ Jerzy Michałewski: Relacja, Zeszyty Historyczne, Paryż 1973, nr 26, str. 79.

¹² Juliusz Niekrasz: Skład personalny WSS śląskiego okręgu AK i adwokaci śląscy w szeregach ZWZ-AK”, Palestra nr 82 z 1983 r., str. 44.

¹³ Jan Jacek Nikisch: Adwokatura wielkopolska w Ruchu Zachodnim, Palestra nr 8 z 1983 r., str. 72—76.

¹⁴ Stanisław Mierzwa: Adwokaci, których widziałem przy budowie „Polskiego Państwa Podziemnego”, Palestra nr 5—6 z 1986 r., str. 86.

¹⁵ Jadwiga Rutkowska: Udział adwokatów w powstaniu warszawskim, Palestra nr 8 z 1983 r., str. 48.

ka 1944 r. do końca istnienia Polskiego Państwa Podziemnego zawiadywał adw. Stefan Korboński. Pracowali w tym departamencie adwokaci: Tadeusz Myśliński, pełniący funkcję kierownika referatu III (kryptonim „Stożek”) Oddziału Bezpieczeństwa w Wydziale Bezpieczeństwa. Jego zastępcą od września 1942 r. był adw. Stanisław Cybulski (ps. „Prawdźic”, „Stanisławski”), poprzednio działający w komórce więziennej Delegatury Rządu. W tymże Wydziale Bezpieczeństwa Departamentu Spraw Wewnętrznych komórką ochrony osób zatrudnionych w Delegaturze Rządu kierował adw. Stanisław Dryjski (ps. „Korski”).

Z chwilą powołania do życia pod koniec 1942 r. Sądów Specjalnych (tzw. „delegackich”, a prawidłowo określaną powszechnych) funkcję przewodniczącego tego Sądu dla m. st. Warszawy i Okręgu powierzono adw. Eugeniuszowi Ernstowi (ps. „Pawłowski”, „Piotrowski”). Prokuratorem przy tym sądzie został również adwokat, mianowicie wymieniony już wyżej Stanisław Koziółkiewicz (ps. „Alfa”).

Powstałe w kraju ośrodki władzy administracji cywilnej, kierowanej przez Delegata Rządu, wojsko z Komendantem Głównym ZWZ na czele i cztery główne stronnictwa polityczne (PPS-WRN, SL, SN i SP), działające na platformie Politycznego Komitetu Porozumiewawczego, ukształtowały ostatecznie na początku 1941 r. Polskie Państwo Podziemne.

Był to jedyny wypadek w okupowanej Europie, gdzie mimo szalejącego terroru i ludobójstwa uprawianego przez okupanta hitlerowskiego powstało w warunkach konspiracji państwo podziemne.

Polskie Państwo Podziemne to władza ustawodawcza (Polityczny Komitet Porozumiewawczy, Krajowa Reprezentacja Polityczna, a w końcowym okresie wojny Rada Jedności Narodowej), sądownicza (Wojskowe Sądy Specjalne, Sądy Specjalne i Komisje Sądzące) i wykonawcza (Delegat Główny, a potem Krajowa Rada Ministrów) wraz z Siłami Zbrojnymi w Kraju, która stojąc na gruncie legalizmu Rządu Polskiego na obczyźnie, sprawowała konspiracyjne rządy na terytorium Państwa Polskiego w granicach z 1.IX.1939 r. jako jego kontynuator i następca prawny.

*

Już w pierwszym okresie okupacji adwokatura polska dała wyraz swemu stosunkowi do okupacji Kraju i do idei walki zbrojnej z najeźdźcą.

Swój patriotyzm, odwagę i godność ludzką zmanifestowała dobitnie, gdy niemiecki komisarz adwokatury warszawskiej Edward von Wendorff zażądał przegłosowania przez adwokatów posiadających w tzw. Radzie Przybocznej pozbawienia adwokatów polskich pochodzenia żydowskiego prawa wykonywania zawodu. Przytłaczającą większością czternastu adwokatów, wykazujących wielkie zalety ducha, wypowiedziało się przeciwko pozbawieniu prawa wykonywania zawodu adwokatów pochodzenia żydowskie-

go. Byli to: Ludwik Domański, Bolestaw Bielawski, Jerzy Czerwiński, Jan Gadomski, Władysław Miedzianowski, Jan Nowodworski, Leon Nowodworski, Stanisław Peszyński, Jan Podkomorski, Mieczysław Rudziński, Michał Skoczyński, Bohdan Suligowski, Feliks Zadrowski i Leopold Żaryn.¹⁶

Na przełomie lat 1939—1940 adwokaci Bolestaw Bielawski, Leon Nowodworski i Bohdan Suligowski zawiązali trzyosobowe kolegium zwane Tajnym Komitetem Adwokatów, które w styczniu 1941 r., przekształciło się w Tajną Naczelną Radę Adwokacką. Prezesem TNRA został adw. Bolestaw Bielawski, jego zastępcą adw. Leon Nowodworski, a członkami adwokaci: Witold Bayer, Jan Gadomski, Jan Nowodworski, Stanisław Peszyński, Bohdan Suligowski. Po śmierci Leona Nowodworskiego wiceprezesem TNRA został adw. Feliks Zadrowski. TNRA podlegała Dep. Sprawiedliwości Delegatury Rządu, biorąc udział w licznych pracach tego departamentu. Kierowała walką cywilną adwokatów przeciwko administracji okupanta. Podejmowała żywotne decyzje w sprawach adwokatury.¹⁷ Powołane zostały do życia Tajne Rady Adwokackie; w Warszawie w składzie: dziekan adw. Bohdan Suligowski, wicedziekan adw. Leopold Żaryn, członkowie — Witold Bayer, Eugeniusz Ernst, Stanisław Koziotkiewicz i Stanisław Łazarewicz; w Krakowie Tajna Śląsko-Krakowska, której dziekanem został adw. Karol Stach, stanowisko wicedziekana sprawował adw. Ludwik Wasilewski, a członkami Rady byli adwokaci: Władysław Babel, Marian Ujejski, Juliusz Wisłocki oraz Wojciech Żytomierski; w Lublinie, gdzie powstały dwa konspiracyjne Komitety, na czele których stanął adw. Stanisław Jerzy Kalinowski, a w ich skład wchodził między innymi adwokaci: Tytus Bortnowski-Daszkiwicz, Stefan Grymiński, Lucjan Miketta i Otmar Pożniak. Na jesieni 1942 r. powstała Tajna Rada Adwokacka we Lwowie. Na stanowisko dziekana tej Rady powołany został adw. Marian Szpila, a jej członkami byli adwokaci: Marian Gubrynowicz, Bolestaw Wróblewski, Roman Załuski i Stanisław Zalewski.¹⁸

Rozkazem z dnia 14.II.1942 r. Naczelny Wódz gen. Sikorski zniósł nazwę „Związek Walki Zbrojnej”. Wszyscy żołnierze w czynnej służbie wojskowej w Kraju tworzyli od tego czasu „Armię Krajową”. Jej nazwa rozstawiła później Polskie Siły Zbrojne, walczące w Kraju, na całym świecie.

W roku 1940 ZWZ liczył około 100.000 żołnierzy zorganizowanych w przeszło 2000 plutonów pełnych i tzw. szkieletowych, sztabach i wojskach pomocniczych. Po upadku Francji Naczelny

¹⁶ Jan Gadomski: Kartki ze wspomnień adwokata z lat 1939—1945, *Palestra* nr 3 z 1975 r., str. 3—16.

¹⁷ Witold Bayer: Konspiracyjna organizacja i działalność adwokatury polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej, *Palestra* nr 8 z 1983 r., str. 19—24.

¹⁸ Zdzisław Krzemiński, Roman Łyczywek: *Adwokatura warszawska*, Warszawa 1983, cz. II, str. 248—249, 253—255.

Wódz wydał rozkaz skadrowania organizacji wojskowej, wskutek czego liczba plutonów ograniczona została do około 1500. Na początku 1943 r. stan Armii Krajowej znowu wzrósł, przekraczając 3500 plutonów, aby latem 1944 r. osiągnąć liczbę 8920 plutonów (6287 pełnych, 2633 szkieletowych), co ze sztabami i wojskami pomocniczymi pozwalało określić stan Armii Krajowej na ca 400000 żołnierzy.

W jej szeregach również adwokaci oraz sędziowie, którzy później przywdziali togi adwokackie, pełnili ważne i odpowiedzialne funkcje. Przede wszystkim z racji posiadanego wykształcenia prawniczego znaleźli się w wojskowym wymiarze sprawiedliwości.

I tak adwokat ptk Witold Szulborski (ps. „Mora”) od marca 1941 r. był sędzią, a potem przewodniczącym WSS przy Komendancie Głównym ZWZ-AK oraz zastępcą Szefa Służby Sprawiedliwości. Prokuratorem przy WSS Komendanta Głównego AK był mjr Lucjan Milewski (ps. „Baczyński”), po wojnie wykonujący zawód adwokata. Od wiosny 1940 r. funkcję przewodniczącego Sądu Kapturowego, a potem WSS dla Okręgu, a następnie dla Obszaru Warszawskiego sprawował b. prokurator SN, a potem adwokat kpt Władysław Sieroszewski (ps. „Sabata”, „Paweł”). W okresie powstania warszawskiego adw. Sieroszewski powołany został na stanowisko Szefa Służby Sprawiedliwości. Funkcję sędziego WSS Obszaru Warszawskiego, w późniejszym czasie Okręgu Warszawskiego, a w czasie powstania warszawskiego przewodniczącego WSS pełnił wiceprezes SO w Warszawie, a potem adwokat Witold Majewski (ps. „Dominik”). Sędzią WSS Okręgu Warszawskiego był sędzia, a potem adw. Jerzy Litterer (ps. „Lambda”), który następnie przeszedł do służby w prokuraturze wojskowej. Sędzią WSS Obszaru Warszawskiego był ówczesny sędzia, a potem adwokat Wiktor Danielewicz (ps. „Grunt”). Od 1942 r. obowiązki prokuratora przy WSS Okręgu Warszawskiego sprawował adw. Stefan Frick (ps. „Woroński”). Przewodniczącym WSS Okręgu Poleskiego był adw. Józef Kotarba (ps. „Uszewski”). W WSS Okręgu Śląskiego funkcje sędziów pełnili sędziowie, a po wojnie adwokaci: Lucjan Banasik, Juliusz Niekrasz, Tadeusz Walewski oraz Jerzy Kowalewski (ps. „Nurt”), który był Szefem Sądownictwa Śląskiego Okręgu AK. Obowiązki prokuratora w Okręgu Śląskim wykonywał adwokat Henryk Rajzman¹⁹ (ps. „Kornel”).

Nie sposób nie wspomnieć o udziale adwokatów w organizacji i funkcjonowaniu Sądu Karnego Specjalnego podczas powstania warszawskiego. Sąd ten powołany został do życia na początku drugiej dekady sierpnia w Warszawie w czasie powstania warszawskiego na podstawie rozporządzenia tymczasowego z dnia 3.V.1944 r. Krajowej Rady Ministrów (Dz. Ust. RP, Część III, Nr 1, poz. 6 z 20.VII.1944 r.)²⁰ Na stanowisko przewodniczącego tego

¹⁹ Juliusz Niekrasz: op. cit., Palestra nr 8 z 1983 r., str. 43.

²⁰ Oryginały Dzienników Ustaw Nr 1 i 2 znajdują się w Muzeum Adwokatury w Warszawie.

sądu mianowany został, po wyreklamowaniu z wojska, sędzia, a potem adwokat Józef Ignacy Bielski (ps. „Prawdźic”). Funkcję prokuratora sprawował w tym sądzie, też wyreklamowany z wojska, wiceprokurator Sądu Okręgowego w Warszawie, a następnie adwokat Józef Namysłowski. Sędziami w tym sądzie powstańczym byli między innymi adwokaci: Tadeusz Kuligowski, Mieczysław Skolimowski, Michał Grabowski, Jerzy Pilecki oraz prokurator Jerzy Rother. W charakterze obrońców z urzędu występowali adwokaci: Antoni Jurkowski, Marian Niedzielski, Zygmunt Nowicki i inni. Był wśród nich także prezes Sądu Apelacyjnego Kazimierz Rudnicki.

Wielu adwokatów znalazło się w szeregach pracowników Biura Informacji i Propagandy KG AK. Do nich należał adw. Adam Dobrowolski (ps. „Adamski”, „Kowalski”, „Sawicki”), który pracował w Wydziale Informacji VI Oddz. KG AK: w czasie powstania warszawskiego był dowódcą radiostacji (kryptonim „Kowal”), a po powstaniu zastępcą Kazimierza Moczarskiego, szefa VI Oddziału. W tymże Wydziale Informacji pełnił służbę adw. Kazimierz Ostrowski (ps. „Nowina”, „Laski”, „Olesza”), dowódca — podczas powstania — placówki informacyjno-radiowej (kryptonim „Anna”). Pracowali w tym Wydziale adw. Wacław Szyszkowski (ps. „Kawecki”, „Łoziński”), sędzia, a potem adwokat Zygmunt Kapitański²¹ (ps. „Bronisław”) i Lech Sadowski (ps. „Wasył”), komendant kwatery BIP na terenie Śródmieścia w czasie powstania. Adw. Andrzej Kozanecki (ps. „Druk”) pełnił służbę w referacie prasowym BIP. W Wydziale Propagandy Bieżącej działał adw. Bogdan Sałaciński (ps. „Mikołaj Dowmunt”, „Andrzej Pomian”, „Kazimierz Sośnicki”), po wojnie znany polski historyk na obczyźnie, występujący pod nazwiskiem Andrzeja Pomiana.

Szefem Kontrwywiadu Oddz. II KG AK był prokurator, a po wojnie adwokat Bernard Michał Zakrzewski (ps. „Oskar”, „Hipolit”), człowiek szczególnie zasłużony dla polskiej konspiracji i walki podziemnej z najeżdżcą niemieckim.

Znaleźli się adwokaci także na najwyższych stanowiskach w Państwowym Korpusie Bezpieczeństwa. Wśród nich był m.in. lwowski adwokat Stanisław Tabisz, który był zastępcą Komendanta PKB na Kraj i Komendantem Straży Samorządowej. Adw. Stanisław Laskowski (ps. „Świda”) ze Stronnictwa Ludowego sprawował funkcję z-cy komendanta PKB na teren woj. warszawskiego.

Jak już wspomniano, adwokaci w szerokim zakresie uczestniczyli w życiu politycznym Podziemnego Państwa. Poza wymienionymi wyżej adwokatami działającymi w szeregach czterech stronnictw, zaliczanych do tzw. wielkiej czwórki, wielu adwokatów działało w innych organizacjach politycznych bądź polityczno-woj-

²¹ Kazimierz Ostrowski: Udział adwokatów polskich w konspiracji wojskowej w okresie 1939—1945, *Paestra* nr 8 z 1983 r., str. 40—41.

skowych. W „Unii”, a następnie w Stronnictwie Pracy znaleźli się między innymi: Juliusz Braun, Józef Chaciński (po Antonim Antczaku prezes Komitetu Wykonawczego SP), Zygmunt Chmielewski, Zygmunt Kopankiewicz, Władysław Siła-Nowicki (ps. „Stefan”). „Pobudce” przewodniczył adw. Witold Rothenburg-Rościszewski (ps. „Karewicz”, „Karliński”, „Umiński”, „Trzebiński”), dobry organizator, bardzo czynny i energiczny konspirator. Kierowana przez niego organizacja wniosła wiele pracy w utworzenie Społecznej Organizacji Samoobrony, która współpracowała wydajnie z Kierownictwem Walki Cywilnej. W Stronnictwie Demokratycznym, a następnie w Zjednoczeniu Demokratycznym działał wymieniony już wyżej Zygmunt Kapitaniak, który po aresztowaniu Eugeniusza Czarnowskiego został prezesem Zjednoczenia, reprezentując je w Radzie Jedności Narodowej. Reprezentantem w RJN z ramienia organizacji „Ojczyzna” był adw. Jan Jacek Nikisch (ps. „Sielecki”). Organizacja ta skupiała w swych szeregach wielu adwokatów i aplikantów adwokackich z Wielkopolski. Należeli do niej adwokaci: Julian Eborowicz, Józef Gąsiorowski, Piotr Moś, Kazimierz Palacz, Jerzy Płókarz, Dominik Pogódziński, Teodor Sowiński oraz aplikanci adwokaccy: Jerzy Gronowski, Roman Łyczewek, Marian Metelski, Jan Jacek Nikisch, Stanisław Smoczkiwicz i Kazimierz Tasiemski.²²

W Kadrze Polski Niepodległej kierownikiem Wydziału Propagandy i redaktorem pism tej organizacji (najpierw „Komunikat”, a potem „Kadra”) był Bogumił Chwist (ps. „Bończa”, „Bończowski”), adwokat po wojnie.

W stronnictwie opozycyjnym w stosunku do Delegatury Rządu i Rządu Polskiego w Londynie, mianowicie w Polskiej Partii Robotniczej, działał adw. Teodor Duracz.

Wreszcie podkreślić należy, że w Radzie Jedności Narodowej — oprócz wymienionych już wyżej adwokatów i aplikantów: Józefa Chacińskiego, Zygmunta Kapitaniaka i Jana Jacka Nikischa — zasiadali adw. Władysław Jaworski z ramienia Stronnictwa Narodowego oraz apl. adw. Stanisław Mierzwa ze Stronnictwa Ludowego.

5 sierpnia 1942 r., po ustąpieniu z przyczyn zdrowotnych adw. Cyryla Ratajskiego ze stanowiska Delegata Rządu, urząd ten objął prof. Jan Piekalkiewicz (ps. „Wernic”, „Juliański”) ze Stronnictwa Ludowego. Niestety, prof. Piekalkiewicz nie ustrzegł się zemsty wroga. Aresztowany przez gestapo 19 lutego 1943 r., skatowany i zmaltretowany zmarł w więzieniu w cztery miesiące później.

Opróżnione w ten sposób stanowisko Delegata Rządu objął w kwietniu 1943 r. Jan Stanisław Jankowski (ps. „Sobol”, „Sobolewski”, „Klonowski”) ze Stronnictwa Pracy.

Tymczasem organizacja władz na ziemiach Rzeczypospolitej uregulowana została dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia

²² Jan Jacek Nikisch: *Adwokatura wielkopolska w Ruchu Zachodnim*, Pa-lestra nr 8 z 1983 r., str. 73.

1.IX.1942 r. W myśl tego dekretu Urząd Delegata Rządu pełnił mianowany w tym celu minister, mający do wykonania zadanie szczególne.

Dekret z 1.IX.1942 r. został następnie uchylony i zastąpiony dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26.IV.1944 r. o tymczasowej organizacji władz na terytorium Rzeczypospolitej (ten ostatni dekret ogłoszony został przez Delegata Rządu jawnie drukiem w czasie Powstania Warszawskiego w dniu 16 sierpnia). Dekret ten wprowadzał następujące zmiany: Delegat Rządu, który na podstawie dekretu z dnia 1.IX.1942 r. pozostawał w randze ministra, pełnił obecnie funkcję wicepremiera rządu. Na wypadek opróżnienia urzędu Delegata Rządu lub trwałej niemożności sprawowania przez niego władzy, następcami jego stawali się jednocześnie mianowani trzech zastępcy, wyznaczeni w odpowiedniej kolejności.

W dniu 3 maja 1944 r. — w wykonaniu dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26.IV.1944 r. — wicepremier Jan Stanisław Jankowski powołał Krajową Radę Ministrów, w skład której weszło oprócz niego jako wicepremiera trzech ministrów, a mianowicie: sędzia, a po wojnie adwokat Adam Bień (ps. „Walkowicz”), jako pierwszy zastępca Delegata Rządu, a w dalszej kolejności adv. Antoni Pajdak (ps. „Traugutt”) i Stanisław Jasiukowicz (ps. „Opolski”).

W sierpniu 1943 r. Polityczny Komitet Porozumiewawczy przemianowany został na Krajową Reprezentację Polityczną, aby w styczniu 1944 r. stać się Radą Jedności Narodowej, ciałem obejmującym „przedstawicieli polskich demokratycznych organizacji niepodległościowych, biorących aktywny udział w walce z okupantem i zachowujących lojalny stosunek do obecnych, legalnych władz cywilnych i wojskowych. Państwa Polskiego w Londynie i ich odpowiedników w Kraju (...)”²³

W skład Rady Jedności Narodowej wchodziło po trzech przedstawicieli politycznych PPS-WRN, SL, SN i SP oraz po jednym przedstawicielu Kościoła Katolickiego, organizacji „Ojczyzna”, „Raclawice”, Zjednoczenie Demokratyczne i ruchu spółdzielczego.

Najcięższą stratę poniosła Armia Krajowa w dniu 30 czerwca 1943 r. na skutek zdrady i denuncjacji Eugeniusza Świerczewskiego. Został wtedy aresztowany przez gestapo gen. Rowecki. Jego miejsce zajął gen. Tadeusz Komorowski, mianowany na stanowisko dowódcy Armii Krajowej w dniu 17 lipca 1943 r.,²⁴ a następnie 30 września 1944 r. wyniesiony przez Prezydenta RP do godności Naczelnego Wodza.²⁵

²³ Armia Krajowa: op. cit., tom III, str. 239 (Depesza Delegata Rządu do Premiera z dnia 9.I.1944 r.).

²⁴ Armia Krajowa: op. cit., tom III, str. 43.

²⁵ Armia Krajowa: op. cit., tom IV, str. 417.

Gen. Rowecki widział potrzebę scalenia akcji przeprowadzanych dotychczas przez Kierownictwo Walki Konspiracyjnej i Kierownictwo Walki Cywilnej. Jeszcze przed aresztowaniem powziął decyzję zmierzającą do ustanowienia jednego ośrodka dywersji, sabotażu i walki cywilnej. Toteż już 12 lipca 1943 r. jego zastępca i następca gen. Komorowski, wspólnie z Delegatem Głównym Rządu, powołał do życia, poczynając od 15 lipca 1943 r., jednolite Kierownictwo Walki Podziemnej, pozostające w rękach dowódcy Armii Krajowej.

Delegat Rządu przydzielił do Sztabu Komendanta Sił Zbrojnych swojego przedstawiciela do spraw oporu przeciwko okupantowi. Do zadań jego należało kierowanie działalnością i organizowanie współpracy ugrupowań politycznych, społecznych i zawodowych w sprawach ruchu oporu. Słowem, sprawował on funkcję kierownika cywilnego ruchu oporu w Kierownictwie Walki Podziemnej. Został nim wspomniany już wyżej adw. Stefan Korboński.

Szczególnie bolesną, zaprzatającą umysły prawie wszystkich Polaków była sprawa eksterminacji Żydów — obywateli polskich. Szalejący terror niemiecki uderzał we wszystkich obywateli polskich, ale przede wszystkim i najbardziej, bo w sposób totalny, w tych, którzy byli pochodzenia żydowskiego. Za udzielenie jakiegokolwiek pomocy tym w sposób tak barbarzyński mordowanym ludziom groziła kara śmierci. Kara ta tym bardziej była przerażająca i złowroga, że Niemcy stosowali w takich wypadkach zasadę zbiorowej odpowiedzialności (np. za ukrywanie dziecka żydowskiego mordowano całą rodzinę, u której dziecko przechowywano). Mimo to ta najwyższa kara nie zrażała szerokich rzesz Polaków w niesieniu pomocy nieszczęsnym.

Cały cywilizowany świat milczał, przypatrując się z niedowierzaniem zagładzie Żydów w Polsce. Na nic zdały się apele i wezwania. Jedynie władze Polskiego Państwa Podziemnego, w miarę swoich możliwości, sił i zasobów, śpieszyły z pomocą obywatelom polskim, a niekiedy i niepolskim narodowości żydowskiej.

Przy Delegaturze Rządu powstała komórka pod nazwą Tymczasowy Komitet Pomocy Żydom, który roztaczał nad Żydami opiekę w najszerszym tego słowa znaczeniu. W jego pracach uczestniczył radca Prokuratury Generalnej, a po wojnie adwokat Henryk Wołiński (ps. „Wacław”, „Zakrzewski”), który prowadził jednocześnie referat spraw żydowskich w Wydziale Informacji BIP KG AK. W powołanej w grudniu 1942 r. Radzie Pomocy Żydom (kryptonim „Żegota”) funkcję jej wiceprzewodniczącego pełnił adw. Tadeusz Rek (ps. „Różycki”, „Sławiński”).

W połowie 1940 r. ruszyło na okupowanych terenach tajne wyższe nauczanie. Kierownictwo nad podziemnymi uczelniami i pracą naukową w całym Kraju objął prof. Stefan Pieńkowski, rektor Uniwersytetu Warszawskiego. Z czasem tajne wyższe nauczanie działało w największych ośrodkach życia oświatowego i kulturalnego Polski — w Warszawie, Krakowie, Lwowie i Wilnie. Włączyli się do niego również adwokaci: zarówno ci, którzy oprócz wyko-

nywania zawodu adwokackiego zajmowali się przed wojną nauczaniem, jak i ci, którzy poprzednio pracą dydaktyczną się nie trudnili, ale w czasie wojny, wobec braku kadr profesorskich, z powodzeniem nauczali, prowadząc wykłady na tajnych wyższych uczelniach Podziemnego Państwa. Byli to między innymi: Jerzy Jodłowski, Władysław Kosieradzki, Włodzimierz Kozubski, Jan Namitkiewicz, Maria Petz-Radwanowa, wymieniony już Bohdan Sałaciński — Andrzej Pomian, Witold Sawicki, Stanisław Śliwiński, wpisani na listę adwokatów po wojnie Stanisław Kasznica i Jakub Sawicki, a ponadto Aleksander Jackowski, Stefan Kosiński, Michał Orzęcki, Albin Radziwinowicz, Marian Stoszek, Michał Wojak, Stefan Woliński, Juliusz Sas-Wisłocki²⁶ i Alfred Ohanowicz.²⁷

W roku 1943 na arenie wojny w Europie zaszły ważne zmiany i przesunięcia. Zwycięstwa Armii Czerwonej spowodowały cofanie się Niemców w głąb europejskiego kontynentu. Armie sowieckie zbliżały się coraz bardziej do granic Polski. W związku z tym 19 listopada 1943 r. dowódca Armii Krajowej gen. Tadeusz Komorowski wydał rozkaz nakazujący podjęcie wzmoczonej walki dywersyjnej,²⁸ która opatrzona została kryptonimem „Burza”. Jej zadaniem było, po przeprowadzeniu lokalnych mobilizacji dużych jednostek Armii Krajowej, rozpoczęcie walk z cofającymi się w kierunku zachodnim oddziałami niemieckimi. W myśl listopadowego rozkazu, dowódcy jednostek AK i przedstawiciele administracji cywilnej mieli ujawniać się wobec wkraczających oddziałów Armii Czerwonej. Akcja „Burza” rozpoczęła się na początku 1944 r. Trwała 12 miesięcy, a jej zakończenie przypadło na styczeń 1945 r. Brało w niej udział ponad 100000 żołnierzy Armii Krajowej zmobilizowanych w 16 dywizjach, 6 pułkach samodzielnych i kilku zgrupowaniach partyzanckich.

Działania rozpoczęły się od walk na Wołyniu i Polesiu. Potem walczone na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie, Białostocczyźnie, w Lublinie, Lwowie, Warszawie, Kielecczyźnie oraz w okręgach krakowskim i łódzkim. Stoczono wiele bitew i potyczek z Niemcami. Duże ugrupowania oddziałów Armii Krajowej walnie przyczyniły się, współdziałając z Armią Czerwoną, do zdobycia w kwietniu 1944 r. Kowla, potem, w czasie operacji wileńskiej w dniach 6—13 lipca, do zdobycia Wilna, a w dniach 21—27 lipca — Lwowa.

Niestety, po zwycięskich bitwach i walkach dochodziło do rozbrajania oddziałów polskich przez władze sowieckie, aresztowań i wywożenia na wschód żołnierzy Armii Krajowej oraz przedstawicieli władz Polskiego Państwa Podziemnego.

W ramach akcji „Burza”, w miarę posuwania się frontu na zachód, podejmowały walki następne jednostki Armii Krajowej.

²⁶ Miron Kołakowski: *Udział adwokatów w tajnym nauczaniu akademickim w okresie okupacji 1939—1945*, *Palestra* nr 8 z 1983 r., str. 77—78.

²⁷ Jan Jacek Nikisch: *op. cit.*, str. 75.

²⁸ *Armia Krajowa: op. cit.*, tom III, str. 210—213.

Przez przeszło 2 miesiące trzy dywizje Armii Krajowej w sile około 40000 żołnierzy prowadziły samotną, heroiczną walkę z Niemcami w Warszawie. Walka ta wobec braku pomocy zakończyła się klęską.

Gen. Tadeusz Komorowski, wówczas Naczelnny Wódz Armii Polskiej Walczącej u boku aliantów, po decyzji pójścia do niewoli ze swoimi żołnierzami, wyznaczył na stanowisko pełniącego funkcję dowódcy Armii Krajowej gen. Leopolda Okulickiego, który przyjął pseudonim „Niedźwiadek”. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej nominację gen. Okulickiego na to stanowisko podpisał w dniu 21 grudnia 1944 r.

Polskie Państwo Podziemne długo już jednak nie istniało.

W wyniku zimowej ofensywy wojsk radzieckich, w styczniu 1945 r. Niemcy zepchnięci zostali na niektórych odcinkach frontu w głąb Rzeszy, poza granice z 1939 roku.

W tej sytuacji 19.I.1945 r. gen. Okulicki wydał swój ostatni rozkaz, w którym rozwiązał Armię Krajową.²⁹

W dniach 27–28 marca 1945 r. piętnastu czołowych reprezentantów Polskiego Państwa Podziemnego zostało zaproszonych na konferencję do gen. Iwanowa, przedstawiciela dowództwa I frontu białoruskiego. Wszystkich bezprawnie pozbawiono wolności i — po dołączeniu do nich już przedtem aresztowanego Aleksandra Zwierzyńskiego — przewieziono do Moskwy. Po blisko trzymiesięcznym śledztwie, przeciwko wszystkim aresztowanym wniesione zostały akty oskarżenia z zarzutami wrogiego działania Armii Krajowej przeciwko Armii Czerwonej na jej zapleczu na terytorium Polski, Litwy oraz w obwodach zachodnich Białorusi i Ukrainy. Po przeprowadzeniu rozprawy w dniach 18–21 czerwca 1945 r. większość oskarżonych z gen. Leopoldem Okulickim i Delegatem Rządu na Kraj Janem Stanisławem Jankowskim na czele wyrokiem Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich została skazana.³⁰

²⁹ Armia Krajowa: op. cit., tom V, str. 239–240.

³⁰ Por.: Sprawozdanie sądowe w sprawie organizatorów, kierowników i uczestników polskiego podziemia na zapleczu Armii Czerwonej na terytorium Polski, Litwy oraz obwodów zachodnich Białorusi i Ukrainy, rozpatrzonej przez Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR 18–21 czerwca 1945 r., wydane przez Ludowy Komisariat Sprawiedliwości ZSRR, Moskwa 1945 (w języku polskim). Skazani zostali: Leopold Okulicki na 10 lat więzienia, Jan Stanisław Jankowski (SP) — 8 lat, Adam Bień (SL), Stanisław Jasiukowicz (SN) i Antoni Pajdak (PPS) — każdy po 5 lat, Kazimierz Pużak (przewodniczący RJN) — 1 rok i 6 miesięcy, Kazmierz Bagiński — 1 rok, Aleksander Zwierzyński (SN) — 8 miesięcy, Eugeniusz Czarnowski (SD) — 6 miesięcy, Józef Chaciński (SP), Stanisław Mierzwa (SL), Zbigniew Stypułkowski (SN) i Franciszek Urbański (SP) — każdy po 4 miesiące. Kazimierz Kobyłański (SN), Stanisław Michałowski (SD) i Józef Stemler (tłumacz delegacji) zostali uniewinnieni.

Przeszło jedną trzecią skazanych stanowili adwokaci. Byli to: Adam Bień, Józef Chaciński, Stanisław Mierzwa, Antoni Pajdak i Zbigniew Stypułkowski.

1 lipca 1945 roku w Krakowie odbyło się ostatnie posiedzenie Rady Jedności Narodowej, któremu przewodniczył Jerzy Braun, działacz Stronnictwa Pracy. Jednogłośnie uchwałą Rada postanowiła rozwiązać Delegaturę Rządu, jak również podjęła uchwałę o rozwiązaniu Rady Jedności Narodowej.³¹

Polskie Państwo Podziemne przestało istnieć.

Adwokatura polska w służbie Podziemnego Państwa oddała mu wszystko, co najlepsze. Jej patriotyczna, obywatelska, pełna godności postawa zasłużyła na najwyższe uznanie. Niestety, po wojnie nie wszyscy adwokaci dostąpili tego uznania. Wielu spośród nich było represjonowanych, nie tylko administracyjnie, ale nawet najwyższym wymiarem kary przewidzianej w kodeksie karnym.

³¹ Stefan Korboński: Polskie Państwo Podziemne, Paryż 1975, str. 240.

Redakcja zwróciła się do kilku adwokatów z prośbą o napisanie artykułu na temat ustawy o działalności gospodarczej w związku z prawem o adwokaturze. W numerze niniejszym publikujemy cztery artykuły już nadesłane i zachęcamy Szanownych Czytelników do dyskusji nad tym tak ważnym zagadnieniem. W części urzędowej publikujemy też dwie uchwały Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 29.IV.1989 r. dotyczące tej problematyki. Artykuły zostały opracowane i nadesłane przed powzięciem uchwał.

Redakcja

1

WIESŁAW ŁUKAWSKI I KSAWERY ŁUKAWSKI

POZYTYWNE STRONY ART. 24 USTAWY O DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ

Artykuł omawia pozytywne strony ustawy o działalności gospodarczej na tle prawa o adwokaturze. Zachęca do specjalizacji w prawie gospodarczym i stwierdza, że ustawa o działalności gospodarczej rozszerza formy wykonywania zawodu adwokata i dopuszcza łączenie członkostwa w zespole adwokackim z udziałem w spółce lub spółdzielni.